

„AKAROM: TISZTÁN LÁSSATOK”

Tudományos ülészak Ady Endre születésének 100. évfordulóján. Szerk. Csáky Edit. Bp. 1980. Akadémiai K. 261 l.

Ohatatlan, ámbár illetlen és kellemetlenkedő a kérdés e szép kiállítású, érezhető nyomdai műgondokkal készített könyv olvastán: a tudománynak avagy a protokollnak az ünnepei elsősorban a centenáriumi megemlékezések? Új szempontok, új értelmezések és hipotézisek kifejtésére, netán a meglévők összegezésére kínálnak-e alkalmat, avagy csupán az üres fellengzés, az avult közhe-lyek, a bombasztikus bölcselkedések, a tendenciózus fél- és negyedigazságok fórumaivá lesznek? A maga komplexitásában, esetleg nyugtalanító ellentmondásosságában mutatják-e föl az alkotó művét és személyét, avagy „a megszépítő messzeség” – tetszetős, de e vonatkozásban hamis – teóriáját érvényesítik; élővé mozdítják-e a géniusz, avagy valaminő önkényes, ám időszerűnek vélt pózba, szoborra merevítik? Minek tagadnók: az utóbbi évek tapasztalatai inkább kedvezőtlenek. Úgy tetszik, centenáriumi szükséglet, iratlan követelmény a deformálás. Amily hiperkritikusak voltunk Szabó Dezsőre emlékezvén (adassék tiszteltet a higgadt szavú, okosan mérlegelő keveseknek!), olyannyira csak a szépet, a máig példaadót emlegettük s abszolutizáltuk Krúdyról vagy Móriczról szólván. Márpedig jubileumi tisztelgésekre, tudományos ülészakokra is érvényes – mutatis mutandis – az Ady Endre-i vélekedés: „A szobrot *magunknak* állítjuk, hiúságunknak, szereplő-vágyunknak. A magunk értékének”; illetve: „Írtuk már egyszer-kétszer, hogy a monumentumokkal magunkat mérjük. Ha hitványak a magyar monumentumok, mink magunk vagyunk kissúlyúak.”

Korántsem véletlenül bocsájtottuk előre mindezt. A Magyar Tudományos Akadémia Ady-emlékülésének anyaga egészében semmiképp, legföljebb egyes darabjaival alkalmas szkepszisünk oszlatására. Az elhangzott huszonkét előadás zöme – holott az irodalom- és a társtudományok kiválóságai léptek föl velük – nem kapott kellő inspirációt a helytől és az alkalmtól. Régtől ismert tézisek és fejtegetések keltették volna az újdonság látszatát, patetikus szólamok, megnyilatkozottatok nyomultak nemegyszer a meggyőző érvek helyébe, s kevesen vették csak a fáradságot, hogy elmélyüléssel, szempontjaiban s konzekvenciáiban friss elemzéssel tiszteljenek a centená-

rium, az igazi Ady előtt. Szerénytelenül hivalkodó ilyképpen a kötet élén a cím: „*Akarom: tisztán lássatok.*” A költő parancsolta igénynek csupán kevésszer tudott megfelelni ezúttal az utókor.

Öncsonkító, önkorlátozó volt eleve az ülészak koncepciója. Jóllehet a „Minden kellett...” büszke szándékát, Ady egyetemességét, szintézis-teremtő zsenialitását hangsúlyozta majd minden előadás, a költői világ teljességének tétele inkább csak szép stílusfordulat, fedezet nélküli deklaráció maradt. Nem a maga bámulatos komplexitásában, mindmáig problematikus voltában vállalta Ady Endrét és művét e konferencia, hanem csupán egyes részleteiben, egyértelműnek tetsző megnyilatkozásaiban. „A mi ülészakunk – hangsúlyozta nyomatékkal Sötér István elnöki megnyitója is – (...) kétségtelenül Ady politikai arculatára, a Magyarországon jelentkezett haladó mozgalmakhoz való viszonyára fordítja figyelmét” (11.), noha „... tudatában kell lennünk annak, hogy az Ady-életmű szorosan felfogott költészeti kérdései fontosságukban nem maradnak a politikai és ideológiai kérdések mögött, és az *eszményi tárgyalásmód* (a mi kiemelésünk!) e két szféra szerves, szoros egyesítése lenne” (uo.). Ne essék félreértés: multhatatlanul fontos teendő szerintünk is a progresszív mozgalmakkal, a politikával élethossziglan „elmátkázódott” költő felmutatása, ámde megbomlanak a valódi arányok, elrajzolódnak a belső összefüggések, ha szinte minden más komponensnek a rovására tesszük ezt. Hamis látszat keletkezik menthetetlenül, főként ha a kinagyító törekvések a megszépítés, a fölstilizálás módszereivel elegyülnek. Számos előadásnak lett tehertétele e túlbuzgalom. Lefokozódott, mellékessé vált mindaz némelyeknél, mi kétely, ambivalencia, megváltatlanság volt Adyban, hogy annál inkább abszolutizálódjék a hit, a cselekvés, a forradalmiság eszméje és gyakorlata. Kivált a történészeket jellemezte ez a modor és látásmód – az egy Hanák Péter kivételével. Hasztalan hangzott el az ő árnyalatokra is figyelmező, a differenciált elemzésre példát adó referátuma, hasztalan óvott ugyanó bizonyos túlzásokról, félrehallásokról (a permanens forradalom elméletének s a *Nostra res agitur* egynemely passzusainak

rokonításától például: 30.), tudóstársai nem zavartatták magukat, ellenkezőleg: nyílt vagy burkolt polémiát folytattak vele. A fentebb említett cikk a szocialista átalakulás invokációjaként értelmeztetik Mucsi Ferencnél (48.), mint „zenialis program”, „történelmi jelentőségű forradalom-elméleti felfedezés közelébe jutó” nézet kerül szóba Erényi Tibor előadásában (64.), hogy Pölöskei Ferenc „már-már lenini felismerés”-t emlegetsen (74.), s akad irodalmár is, ki helyeslően idézi Balogh Edgárt az „Adyban mégis fellelhető – lenini vonal”-ról (109.). Lunacsarszkij „kora bolsevikjának” aposztrófálta egykor Petőfit, szép, metaforikus túlzással. Bajosan illenék Ady Endrére e minősítés!

Egyáltalán: a történészek – ismét Hanák a kivétel – nem az életmű egészére, hanem egyoldalúan a publicisztikára alapozták következtetéseiket. A költői oeuvre s az egyes versek csupán az illusztráció szerepét töltötték be gondolatmenetükben, a primer, fogalmi jelentéssík dominanciájával. Márpedig Ady lírikusként szólt a legértényesebben a világról, s ha fölfakadnak is kétségei, ambivalenciái a publicisztikában, homogén közegnek tetszik ez a költészet rendkívüli sokrétűségéhez, hallatlan komplexitásához képest. Árnyalatokra, a versvilágból sugárzó figyelmeztetésekre azonban csak némelyek voltak fogékonnyak. Ady mint „elszánt, tudatos forradalmár” (72.) vívja mindvégig harcait, s ha számot ad is gyakorta lelke kételyeiről, tépelődésekről és ellentmondásokról – umso schlimmer für die Tatsachen... Hiába periodizálta roppant meggyőzően a költő forradalmiságát Király István monográfiája, történészeink nemigen hajlanak a differenciálásra. Ám ne fogadják el érvényesnek a Király adta korszakolást, akkor viszont kötelességük egy újat, jobbat állítani a helyébe. A forradalom, a forradalmiság mást-mást jelent Ady számára 1906-ban és 1912-ben, noha tagadhatatlan a kontinuitás. Kellő árnyalás, a belső fejlődésre ügyelő elemzés híján kilügzött általánosságokat mondhatunk csupán, s értéküket, minősítő érvényüket veszítik legértékesebb fogalmaink is.

Kapcsolódik az eddigiekhez az Ady-életmű hangoltságának, világképe megítélésének a kérdése is. Az ülésszak sok előadására illik Hanák Péter jellemzése: „... a lemondást, a reményvesztést, a semmibe hullást végül is melléktémaként kezeli...” (44.). A hit, a bizakodás egyértelmű főlényének jegyében vélték többen is interpretálhatni Ady művészetét, Veres András volt az

egyetlen, aki a tragikumban nevezte meg e költészet „alapvető sajátosságát” (138.). Bevalljuk, a Hanák–Veres képviselte koncepciót vélnők igazabbnak, s furcsálkodva figyeltük a disszonanciát, az Ady tragikus hangjait elhallgató, eldisputáló avagy bagatellizáló okfejtéseket. Nem hisszük – egy lehetséges példa –, hogy ily könnyed fordulattal magyarázható volna a kései versek komorsága: „Ha embert káromló és sötéten kétségbeesett mondatokat vagy verssorokat írt le Ady – márpedig sokszor és sokat írt le belőlük a háború idején – a vád és az elkeseredés diktálta őket” (151–152.). Sokkalta több volt a költő tragikumérzése holmi múlt, bár gyakran föltámadó hangulatnál (s nem csupán mondatok és sorok, hanem teljes költemények adtak számot erről), így az „és mégis” gesztusával legalább azonos jelentőségűnek látnók a „mégsem” reménytelenségét. A centenáriumi ünnepi alkalma, egy példaadó oeuvre bemutatásának szándéka sem adhat elég okot a hívó, az optimista Ady abszolútizálására.

Jubileumok és megemlékezések jószerével elkerülhetetlenné teszik az ünnepelt szembesítését és összemérését korának nagyságaival, s szinte óhatatlan ilyenkor a valóságos arányok némi elrajzolása. Adynak van a legkevesebb szüksége az efféle gesztusokra: szépítés, stilizálás nélkül is kora fölé magasodik ő. Az ülésszak teljes joggal hangoztatta művének különleges értékét, rendkívüli voltát, néhol azonban túl erős akcentussal határolta el a kortársi produktumoktól. Kísértett némelykor az a gyakorlat, amely a költő és gondolkodó nagyságát főként a többiek *ellenében* véli megmutathatni, s Ady megbecsülését mások lebecsülésével kapcsolja össze. A szembesítések, a párhuzamok – politikusok és írók esetében egyaránt – itt-ott a megidézetek rovására történtek. Czine Mihály szerintünk fölösleges erőlyel választja szét a Nyugat „forradalmi” és „esztéta” szárnyát, emlegeti a folyóirat Adyt cenzúrázó gyakorlatát (e kérdések megítélésében változatlanul Komlós Aladárral tartunk; vö.: *Problémák a Nyugat körül*. Bp. 1978. 7–38.) s a költő vélekedését az „irodalmi írókról” (106.). Kisarkítónak, így némileg igaztalannak vélnők az Ady–Babits összevetést (106–107.), s bántóan egyszerűsítőnek, méltánytalannak a *Húsvét előtt* interpretációját (152.). A *Május huszonhárom Rákospalotán* „tétova, riadt” minősítése (186.) szintűgy kielégületlenül hagy bennünket, e verset sokkal komplexebbnek ismerjük. Alapvetően egyetértünk Rónay László referátumával az Ady-Kosztó-

lányi-analógiák dolgában, bár úgy találjuk, a bemutatott párhuzamok gyakorta csak felületiek. A magunk részéről inkább a kor sztereotip képeinek, motívumainak variációira gyanakodnánk nemegyszer, Ady hatását bizvást elhanyagolhatónak tartanók. Mindenképp vitába szállnánk a szerzővel a *Pipacos, alföldi út, forró délután* értelmezésében (185.), hiszen a citált részlet épp nem a megnyugvás és a megbocsátás gondolatát asszociálja, más a véleményünk *A szörny* irodalmi értékét illetően is (187–188.), s meglepődve konstatáljuk, hogy az előadó 1919-cel zárja a szembesítést, holott a következő évized érleli meg Kosztolányiban az Ady-revizió gondolatát.

Kiss Ferenc számos találó észrevételeit fűz Németh László Ady-élményéhez, elemzésében viszont a retorika érvényesül némelykor a fogalmiság ellenében. Lukács György Ady-képének változásairól Kenyeres Zoltán adott vázlatot, noha hallgatva a filozófus aktualizáló törekvéseiről s e szándék nem mindig szerencsés konzekvenciáiról. A zenetudósok hozzászólásai közül messze kiemelkedett a Vargyas Lajosé. Mintaszerű analízisének legfőbb tanulságai: Bartók és Kodály híven, de szuverénül lényegítette át muzsikává az Ady-verseket, s bár stílusuk különbözik, dalmaik a magyar ritmus elméletében is hasznosíthatók. Ehhez képest minden revelációt nélkülöző, olykor egyenesen felületes leírásnak tetszik Újfalussy József előadása, Demény János szeszélyesen csapongó (majd fésületlen, majd meglelkendező stílusú) „ötletbörzsjét” pedig nem kis megütközéssel olvastuk.

A művészettörténészek előadásai közül a Németh Lajosé volt a távlatosabb. Kivált az Ady és a kortársi – szecessziós, posztimpreszionista, szimbolista – festészet közt kitapintható kapcsolat analízise volt meggondolkodtató, s egyértelműen a konklúzióval is: „Sok az érintkezési pont, sorolhatók az analógiák, sőt hatások is, mégis mindig minden valamiként átértékelődött nála, új minőségbe csapott át” (208.). Nagy várakozással tekintettünk Szabadi Judit referátuma elé, ám némiképp csalatkoznunk kellett. Nem és eléggé mélyre ez a tanulmány, inkább csak felületi párhuzamok és ellentétek regisztrálására szorítkozik. Pontatlan s félrevezető mindjárt a cím is, hiszen nem Ady lírájában, hanem csupán az *Új versek* és a *Vér és arany* világában keresi Ady szerelemfelfogásának rokonságát a szecesszió képzőművészetével. Lényegesen nagyobb hiba, hogy a versek és festmények konfrontálása gyakorta

esetlegesnek tetszik, s belső összefüggések igazolása helyett egymás illusztrációjává fokozódnak le a szembesített alkotások. Hasznosítani kellene már valahára Király István termékenyítő fölismerését (vö.: *Ady Endre*. Bp. 1970. I. 290.), s megkeresni az egyes költemények esetleges képzőművészeti ihletőit, a mögöttük megbúvó konkrét festői élményeket. Bizonytalannal tanulságos lenne e vizsgálódás, hiszen pl. az *Új versek* asszonyának jóformán nincs saját arca, inkább csak különféle szecessziós szerepekben és beállításokban létezik, s a *Lédával* a *bálban* c. vers világában is ott dereng, közeli vagy távoli inspiráló, Beardsley Európa-szerte elhíresült metszete, a *Pierrot halála*. Előbb-utóbb elkerülhetlenné válik a kutatómunka ebben a vonatkozásban is.

Vissza-visszatér a megállapítás: Ady erős zálatokkal kötődik mind a szimbolizmushoz, mind a szecesszióhoz, noha túl is nő mindkét irányzatban. A két fogalom elhatárolására senki sem, az utóbbinak a definiálására is csak Hanák Péter (36–37.) és Kovalovszky Miklós tesz kísérletet (253.). Abban viszont – többnyire kimondatlanul – egyetértenek a különféle elemzések, hogy a fiatal költőt nyűgözte elsősorban a szecesszió deleje, a *Vér és arany* után Ady távolodni kezd a modernizmus eme válfajától. Erre a véleményre jut a stílusjegyek vizsgálata alapján Kovalovszky is, noha – mint majd mindenki – ő is igen óvatos a szecesszió terminussal kapcsolatban. Különös, hogy amily jó összefoglalását adja az art nouveau-ról nálunk vallott nézeteknek, éppoly kevés újdonsággal és konkrétummal szolgál a főtémáról, Ady kifejezőmódjának szecessziós elemeiről. Megjegyeznők: bennünket egy cseppet sem zavar, hogy nincs a költőnek egységes szecessziós periódusa (253.), elvégre ez az irányzat sok mindent magába olvaszt, így „vegytisztá” formában tán senkinél sem létezik. Elég, ha a szimbolizmussal közös jegyekre, a kölcsönös „átfolyásokra” utalunk.

Kovalovszky elemzése mindentől függetlenül felülmúlja a másik nyelvéstét, a Szathmári Istvánét. Bántóan kisszerűnek érezzük ezt a referátumot. Nemegyszer az a benyomásunk, hogy a szerző *A magyar stílisztika vázlatából* (Bp. 1958.) citált példákat és definíciókat, „elsősorban mások vizsgálódásaira hagyatkozva” (157.), Karinthy Ady-paródiáinak és napjaink stílusváltásainak vajmi kevés közül van – szerintünk – ehhez az ülészakhoz.

Egészen más fajsúlyú előadás, ám föltétlenül kemény polémiára kész a Mátrai Lászlóé. Első

felszólalóként ő adta meg Ady művének eszméletörténeti alapvetését. Semmiképp sem tartjuk szerencsésnek a szerző fölényes, ellentmondást nem tűrő, kinyilatkoztató hangnemét, kivált hogy épp a költő saját ideológiai arculatáról mondta a legkevesebbet: inkább csak elhatárolta mindentől s mindenkitől. Magunk is sokra becsüljük, de egy történelmi helyzet indulatos elfogultságaival terhelt könyvnek tartjuk *Az ész trónfosztását*, s ekként korántsem megfellebbezhetetlen minden kitétele számunkra. Mátrai viszont mindvégig lukácsi pozícióból ítélkezik Ady és a századvég eszméletörténeti közegéről. Csupán ingerült jelzőket vet oda Nietzsche-ről, aki természetesen „a fasizmus előfutára” (17.), kijelenti, hogy Ady inkább csak költői motívumokat kap tőle (uo.), szerinte a szabadkőművesség és a tudatos forradalmiság egészen korán fékezi és semlegesíti a német bölcselő befolyását (17., 24.), holott az előbbiről már 1903-ban fanyalogva beszél a poeta (18.), az utóbbihoz pedig még el sem érkezett igazából. Nem értjük, miért hiszi Mátrai, hogy „a költői lét sokkal nagyobb szabadságot enged meg az irracionálisnak” (17.), elvégre Nietzsche kiváló lírikus is volt, s bajosan húzhatnánk kínai falat versei és filozófiája közé. Nyíri Kristóf könyve alapján (*A Monarchia szellemi életéről*. Bp. 1980.) másként vélekedünk Ernst Mach bölcséletéről és Wittgensteinről is (20–21.). Egyáltalán: nem hisszük, hogy a polgári radikalizmustól a szabadkőművesség csupa téveszme béklyózta volna magához Adyt, ám ő kitért valamennyi csábítás elől, s ellentmondásoktól mentes, egyívű filozófiát kovácsolt magának. (Ennél kevésbé már csak azzal a Muci Ferenc képviselte nézettél értünk egyet, amely többre becsüli az MSZDP politikáját és baloldaliságát az Ady-féle elképzeléseknél: 56.). Szemben Mátraival, Hanák Péterhez csatlakozunk a költő eszméletörténeti megítélésének dolgában (26.), Nietzsche hatásáról pedig Erényi és Bodnár György is másként vélekedik (61., 118.).

Fölsorolhatatlanul sok ellenvetésünk akad még a könyvvel kapcsolatban. Csupán egy-kettőt a kisebbek közül. A II. Internacionálé értékelésében nem oszthatjuk Erényi Tibor álláspontját (61.) – itt is Hanáknak van inkább igaza (36.). Ady 1903-as Prohászka-cikke nem lehet meggyőző argumentum az 1910 utáni időkben (73.), 1908-as keltezésű vers (*A muszáj-Herkules*) nem az évekkel későbbi tusák tükörképe (74.). Szerintünk a költő nem a párizsi út hatására lett polgári radikálissá (126.), az volt már korábban is, s vajmi nehezen fogadnók el modern írónak (Kafka és Musil társaságában!) – Goncsarovot (127.). A tanulmányok sorrendje nem föltétlenül igazodik a tematikához és a kronológiához (az elhangzás mechanikus elvét mellőzni lehetett volna).

Túl a már kiemelt írásokon (pl. a Vargyas Lajosén) igazából három tanulmány ad rangot a kötetnek: a Hanák Péteré, a Király Istváné és a Veres Andrásé. Hanák differenciált látásmódja, elemzésének alapossága még akkor is megragadó, ha nem vagyunk egészen egyek vele a darabontság értelmezésében, Király lenyűgöző okfejtése nem csupán reflexió Ady Kelet-Nyugat dilemmájának egy fontos dokumentumához, hanem nagy távlatú összegezése is az érett költő ideológiájának, s Veres András elméleti igényessége, új szempontjai a tragikum és a szimbólumteremtés változásairól szintúgy tiszteletet parancsolnak (kár, hogy – nyilván időszüke miatt – be kellett érnie vázlatos versinterpretációval). Érdemi méltatásuk külön kritika feladata lehetne, ám ők sem feledtethetik az elkedvetlenítő összképet.

Valamivel tisztábban, semmiképp sem tisztán látjuk Ady Endrét e könyv után. Meggyőződésünk, hogy nem annyira jubileumi emlékülésekkel, mint inkább az évfordulók közti szívós, hétköznapi kutatómunkával megy valójában a tudomány előbb.

Lőrinczy Huba